Materiallar to'plami · Conference Proceedings
"ZAMONAVIY TADQIQOTLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
04 August 2026
UDK 82
FILOLOGIYA

MUHAMMAD YUSUF LIRIKASIDA RANGLAR TIMSOLI

Rayxona Otaqul qizi Otaqulova[a,*], Yashin Kimovich Azizov[b]
[a] *Oriental universiteti talabasi*
[b] *Oriental universiteti o'qituvchisi*
✉ otaqulovarayxona47@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada o'zbek shoiri Muhammad Yusuf she'riyatida rang leksemalarining qo'llanilishi, ularning ramziy ma'nolari va badiiy-poetik vazifasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda ranglar shoir ijodida nafaqat tasviriy vosita, balki hissiyot, kechinma va dunyoqarash ifodasi sifatida namoyon bo'lishi asoslab beriladi hamda ranglarning qo'llanish chastotasi statistik usulda aniqlanadi. Tahlil natijalari oq rangning eng yuqori chastotada qo'llanganini va u shoir badiiy tizimida poklik hamda sof sevgi ramzi sifatida namoyon bo'lishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar

Muhammad Yusuf, rang leksemalari, rang simvolikasi, oq rang, qora rang, yashil rang, ko'k rang, qizil rang, poetik ramziylik, o'zbek she'riyati.

DOI: 10.5281/zenodo.21743491

KIRISH

Muhammad Yusuf (1954-2001) – o'zbek she'riyatining eng taniqli va keng ommalashgan namoyandalaridan biri, ijodi soddaligi, samimiyati va teran hissiyoti bilan tanilgan shoir. Uning lirikasida so'z va ohang bilan bir qatorda rang ham muhim badiiy vazifa bajaradi: rang shoir uchun shunchaki tashqi tasvir vositasi emas, balki kechinma, ramz va dunyoqarash ifodasiga aylanadi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, o'zbek adabiyotshunosligida alohida shoir ijodidagi rang leksikasi statistik-semantik jihatdan yetarlicha o'rganilmagan; mavjud tadqiqotlar asosan xalq og'zaki ijodi yoki umumiy tilshunoslik nuqtai nazaridan olib borilgan [1, B. 45-52; 2, B. 1-156; 4, B. 112-120]. Shu bois Muhammad Yusuf kabi zamonaviy o'zbek she'riyatining yirik vakili ijodida rang ramziyligini alohida tadqiq etish ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi – Muhammad Yusuf lirikasida rang leksemalarining qo'llanish chastotasini aniqlash va ularning ramziy-semantik vazifalarini ochib berishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1) tanlangan she'riy matnlar korpusida rang leksemalarini aniqlash va statistik hisoblash;

2) har bir rangning kontekstual ma'nolarini tahlil qilish;

3) olingan natijalarni folklor rang-ramziyligi va boshqa tadqiqotlar bilan qiyoslash.

Tadqiqot obyekti – Muhammad Yusufning «Saylanma» (Toshkent, 2019) to'plamidagi she'riy matnlar; predmeti – mazkur matnlardagi rang leksemalarining semantik-ramziy xususiyatlari [3, B. 1-312].

Tadqiqot materiali sifatida «Saylanma» to'plamidagi 343 she'r matni tanlab olindi. Rang leksemalarini aniqlashda «oq», «qora», «yashil», «ko'k», «qizil», «sariq», «zangori», «olovrang», «oltin» kabi rang ifodalovchi so'zlar sistemali qidiruv asosida hisoblandi. Har bir rangning qo'llanish chastotasi miqdoriy (statistik) usulda, ramziy ma'nolari esa kontekstual va qiyosiy-tarixiy tahlil usullarida ochib berildi; olingan natijalar folklorshunoslik va tilshunoslikka oid mavjud tadqiqotlar bilan qiyoslandi [1, B. 45-52; 2, B. 1-156; 4, B. 112-120;

5, B. 58-63; 6, B. 91-95].

O‘tkazilgan tahlilga ko‘ra, 343 she’rning 53 tasida (umumiy hajmning 15,4 foizi) kamida bitta rang leksemasi qayd etildi. Rang leksemalarining she’rlar bo‘yicha taqsimoti quyidagi jadvalda keltirilgan. Izohlash lozimki, ayrim she’rlarda bir nechta rang leksemasi bir vaqtda qo‘llangani sababli, ranglar bo‘yicha ko‘rsatkichlar yig‘indisi (58) rang qatnashgan she’rlar umumiy sonidan (53) yuqori chiqadi.

Rang	**She’rlar soni**	**Ulushi**
Oq	21	36,2%
Qora	14	24,1%
Yashil	9	15,5%
Ko‘k	6	10,3%
Qizil	5	8,6%
Boshqalar (sariq, zangori, lovrang, oltin)	3	5,2%
Jami	**58**	**100%**

Miqdoriy ko‘rsatkichlar oq rangning shoir badiiy tizimida yetakchi o‘rin egallashini, undan so‘ng qora va yashil ranglarning nisbatan faol qo‘llanilishini ko‘rsatadi.

Oq rang Muhammad Yusuf she’riyatida poklik, sof sevgi, samimiyat va sadoqat timsoli sifatida talqin etiladi [1, B. 45-52; 4, B. 112-120]. «Biz baxtli bo‘lamiz» she’rida lirik qahramonning sevgilisini oqshom chog‘i sabr bilan kutishi tasvirlanib, «oqshom» so‘zining ichki tarkibidagi «oq» unsuri orqali kutilayotgan uchrashuvning poklik va pokiza umid bilan bog‘liqligi ifoda etiladi. Bunda oq rang bevosita nomlanmasa-da, so‘z ichki shakli darajasida ramziy yuk tashiydi – bu shoir uslubiga xos nozik badiiy usul sifatida baholanishi mumkin.

Qora rang shoir lirikasida ikki qutbli ma’noda namoyon bo‘ladi: bir tomondan iztirob, ayriliq va yo‘qotish kabi salbiy kechinmalarni, ikkinchi tomondan esa mahbubaning sirli jozibasi va go‘zalligini ifodalaydi [4, B. 112-120]. «Erka kiyik» she’rida lirik qahramon o‘z sevgilisining qora ko‘zlarini tilga olar ekan, ikkala ishqiy taraf chekayotgan azob-uqubatni bir-biriga qiyoslab, umumiy dard-hasratni ifodalaydi. Shu tariqa qora rang mazkur she’rda ham fizik go‘zallik belgisi (ko‘z rangi), ham ichki iztirob ramzi sifatida qo‘sh vazifani bajaradi.

Yashil rang an’anaviy o‘zbek badiiy tafakkurida hayot, yangilanish va umid timsoli hisoblanadi [2, B. 1-156; 5, B. 58-63]. Tahlil qilingan korpusda yashil rang leksemasi bevosita rang nomi sifatida kam uchrasa-da, shoirning «Vatanim» va «Ona haqida» kabi she’rlarida ushbu ramz vatanparvarlik mavzusi bilan uzviy bog‘liq holda, Vatanning abadiy tiriklik va barhayotlik g‘oyasini ifodalash uchun xizmat qiladi. Shuni alohida ta’kidlash lozimki, mazkur tadqiqot doirasida yashil rangning to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘llangan alohida misralarini to‘liq izohlash imkoni cheklangan bo‘lib, bu holat tadqiqotning metodologik cheklovlaridan biri sifatida qayd etiladi va kelgusi tadqiqotlarda kengroq matn korpusi jalb etilishini taqozo qiladi.

Ko‘k rang shoir ijodida kenglik, erkinlik va osoyishtalik ramzi sifatida qo‘llanadi [6, B. 91-95]. «Biz baxtli bo‘lamiz» she’rida oyning ko‘kka chiqishi tabiat manzarasi orqali tasvirlanib, bu orqali lirik qahramonning ichki xotirjamligi va kelajakka bo‘lgan ishonchi ifodalanadi. Osmon obrazi bilan bog‘liq ko‘k rang shu tariqa nafaqat tabiat tasviri, balki ruhiy holat ko‘rsatkichi vazifasini ham bajaradi.

Qizil rang shoir lirikasida ehtiros, muhabbat va ba’zan ayriliq-fojia ramzi sifatida namoyon bo‘ladi [1, B. 45-52]. Tahlil qilingan matnlarda qizil rang to‘g‘ridan-to‘g‘ri «qizil» shaklida emas, balki «lolaqizg‘aldoq» (qizil lola) kompozit obrazi orqali ifodalanadi: yurak qoni to‘kilgan so‘qmoqqa qiyoslangan lolaqizg‘aldoq tasviri orqali sevgi va fojia uyg‘unlashtiriladi. Bu misol shuni ko‘rsatadiki, Muhammad Yusuf rang semantikasini ko‘pincha bevosita nomlash o‘rniga tabiat obrazlari (gul, o‘simlik nomlari) vositasida ifodalashni afzal ko‘radi – bu uning individual uslubiga xos xususiyatlaridan biridir.

Oltin rang shoir ijodida qiymat va qadr-qimmat ramzi sifatida qo‘llanadi. «Ona tilim» she’rida ona tili boylik va ma’naviy meros timsollari oltin, ma’dan, ipak kabi qadriyat unsurlari bilan bir qatorga qo‘yilib, uning yuksak qadri ta’kidlanadi. Bunda oltin rang moddiy boylik emas, balki ma’naviy-milliy qadriyatning ramziy ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi.

XULOSA

O‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, Muhammad Yusuf she’riyatida ranglar tasodifiy tanlanmagan, balki puxta o‘ylangan ramziy tizimni tashkil etadi. Oq rangning statistik jihatdan ustunligi shoir dunyoqarashidagi optimizm va pok sevgiga sadoqatni aks ettiradi. Qora rang faqat qayg‘u emas, balki sir va joziba ifodasi sifatida ham namoyon bo‘ladi. Yashil va ko‘k ranglar vatanparvarlik hamda erkinlik g‘oyasini ilgari suradi, qizil rang esa ehtiros va fojiani birlashtiradi

[7, B. 1-184; 8, B. 4-5]. Shoirning o‘ziga xos uslubiy xususiyati – rang ma’nosini ko‘pincha bevosita nomlash o‘rniga so‘z ichki shakli (masalan, «oqshom») yoki tabiat obrazlari («lolaqizg‘aldoq») vositasida ifodalashida namoyon bo‘ladi.

Shunday qilib, ranglar Muhammad Yusuf lirikasida nafaqat tasviriy vosita, balki chuqur ramziy ma’no kasb etuvchi muhim badiiy-poetik unsur sifatida xizmat qiladi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati uning o‘zbek tili va adabiyoti fanidan maxsus kurslar, badiiy matn tahlili bo‘yicha o‘quv qo‘llanmalari tayyorlashda qo‘llanilishi mumkinligi bilan belgilanadi. Kelgusida ranglarning boshqa zamondosh shoirlar ijodi bilan qiyosiy tahlili hamda ularning psixolingvistik talqini alohida tadqiqot mavzusi bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ernazarov R., Mavlonov A. Oq va qora leksemasi tahlili // O‘zbek tili va adabiyoti jurnali. – Toshkent, 2015. – №3. – B. 45–52.

2. Ro‘ziyeva M. O‘zbek xalq qo‘shiqlarida rang simvolikasi: filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. – Toshkent: O‘zR FA O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti, 2017. – 156 b.

3. Muhammad Yusuf. Saylanma. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2019. – 312 b.

4. Turdimov Sh. Xalq og‘zaki ijodida oq, qora va qizil ranglarning ramziy markaz ekanligi // O‘zbek folklori tadqiqotlari. – Toshkent, 2018. – B. 112–120.

5. Jo‘rayeva D. Yashil rang semantikasi o‘zbek she’riyatida // Filologiya masalalari. – Samarqand, 2020. – №2. – B. 58–63.

6. Qodirov N. Rang va hissiyot: badiiy psixologizm // O‘zbek tilshunosligining dolzarb muammolari. – Buxoro, 2016. – B. 91–95.

7. Karimov B. Muhammad Yusuf ijodi poetikasi. – Toshkent: Fan, 2008. – 184 b.

8. Yo‘ldoshev Q. XX asr o‘zbek she’riyatida ramz va obraz // Adabiyot va san’at. – Toshkent, 2010. – 12-aprel. – B. 4–5.